

Piotr Daszkiewicz

Instytut Historii Nauki im. L. i A. Birkenmajerów PAN
ORCID 0000-0002-6631-100X

Dominika Mierzwa-Szymkowiak

Muzeum i Instytut Zoologii PAN
ORCID 0000-0002-5851-5619

Henri Marmottan (1832–1914), przyjaciel i korespondent Władysława Taczanowskiego (1819–1890) i Antoniego Wagi (1799–1890) – przyczynek do historii Warszawskiego Gabinetu Zoologicznego

Henri Marmottan (1832–1914), Friend and Correspondent of Władysław Taczanowski (1819–1890) and Antoni Waga (1799–1890). A Contribution to the History of the Warsaw Zoological Cabinet

The article presents Henri Marmottan and his cooperation with the Warsaw Zoological Cabinet. Marmottan, a correspondent of Antoni Waga and Władysław Taczanowski, sent bird specimens to Warsaw. From Poland, he received both birds and insects for his collections. The text also includes an analysis of Marmottan's correspondence with Konstanty Branicki. In the collections of the National Museum of Natural History in Paris, where the Marmottan collections are kept, the authors found specimens sent from Poland, and in the collections of the Museum and Institute of the Polish Academy of Sciences, specimens sent by him from Paris. Marmottan's scientific cooperation with Polish zoologists is presented in the context of the epoch, the Russian occupation of Warsaw, the Franco-Prussian war, and the Paris Commune.

Keywords: Warsaw Zoological Cabinet, history of zoology, Henri Marmottan, Polish-French scientific cooperation in the 19th century

Słowa kluczowe: Warszawski Gabinet Zoologiczny, historia zoologii, Henri Marmottan, polsko-francuska współpraca naukowa w XIX wieku

W korespondencji Władysława Taczanowskiego wielokrotnie pojawia się nazwisko doktora Henriego Marmottana¹. Z listów Taczanowskiego wynika, że Marmottan był za przyjaźniony z Antonim Wagą. Doktor nie tylko wymieniał z Warszawskim Gabinetem Zoologicznym okazy, lecz także wspierał tę instytucję darami, pośredniczył w pertraktacjach z francuskimi instytucjami naukowymi oraz podejmował warszawskich zoologów w Paryżu. Taczanowski w liście do Antoniego Wagi z 22 stycznia 1868 r., pisał: „Jeżeli WPań będziesz widzieć, racz mu oświadczyć ukłony i podziękowanie za ciągłe dowody życzliwości i dary hojnie dostarczane”². Nic dziwnego, że Taczanowski przysyłał mu okazy ptaków i owadów, a także niepokoił się o niego w trudnych czasach wojny francusko-pruskiej i Komuny Paryskiej:

Cóż to się dzieje na tym świecie, co to za przewroty, jakie to dążenia, a jaki upadek moralny, do czego to ludzkość dąży, co się to porobi? Trudno przewidzieć – żadne wyrachowania na nic się nie zdadzą. Dosyć, że jest źle na wszystkie strony, a może być jeszcze gorzej, bo się nic lepszego spodziewać nawet nie można. Co się w tym nieszczęśliwym Paryżu dzieje, a co się jeszcze zrobić może. Co tam biedny Verreaux porabia, przy swoim tchórzliwym usposobieniu, wobec barykad, huku dział i ojcowskiego gospodarstwa komuny. Miałem od niego list z 18 marca, gdy się jeszcze spodziewał prędkiego uspokojenia i powrotu do zwykłych zajęć. Myślę, że teraz trudno się nawet ornitologią w takim zamęcie zajmować.

Donosił mi, że Marmottan zdrowo i cało wyszedł po oblężeniu pruskim, ale co się z nim obecnie dzieje, nie wiadomo. Passy także jest teatrem smutnych wojennych wypadków. Mam jednak nadzieję, że go charakter lekarza ochrania od niebezpieczeństw³.

Marmottan pomimo silnych związków z Warszawskim Gabinetem Zoologicznym i dużych zasług dla polskiej zoologii pozostaje nieobecny w historiografii polskiej nauki. Jest to niewątpliwie postać godna przypomnienia i uwzględnienia w pracach nad historią warszawskich zbiorów zoologicznych.

Obszerny biograficzny artykuł poświęcony Marmottanowi został opublikowany wkrótce po jego śmierci⁴. Marmottan urodził się w zamożnej bankierskiej rodzinie w Valenciennes na północy Francji. Studia medyczne odbył w Paryżu (1849–1855), a w 1858 r. rozpoczął praktykę lekarską w Passy (od 1860 r. część Paryża). Zastąpił jako lekarz biednych. Po sześciu latach przestał praktykować medycynę, by w pełni poświęcić się naukom przyrodniczym. W 1865 r. rozpoczął gromadzenie kolekcji entomologicznej i ornitologicznej, a w swoim domu przy ulicy Desbordes-Valmore stworzył centrum badań entomologicznych, które odwiedzali także i polscy przyrodnicy. W 1888 r. swą kolekcję przekazał

1 K. Kowalska, A. Mroczkowska, B. Zielińska, *Władysław Taczanowski. Listy do Antoniego Wagi, Konstantego Branickiego i Benedykta Dybowskiego*, Wrocław – Warszawa – Kraków 1964 (*Memorabilia Zoologica*, t. 12), s. 81, 83, 88, 90, 97, 110, 119.

2 *Ibid.*, s. 83.

3 *Ibid.*, s. 119–119, list do Antoniego Wagi z 26 IV 1871 r.

4 A. Bauche, *Le docteur HENRI MARMOTTAN*, „Bulletin de la Société Historique d’Auteil et de Passy” t. 83, 1914, s. 126–131.

Narodowemu Muzeum Historii Naturalnej w Paryżu. Była to jedna z trzech największych kolekcji ornitologicznych nabytych przez tę instytucję⁵. Po dzień dzisiejszy stanowi bardzo cenny dla badań naukowych materiał⁶.

Henri Marmottan był bardzo aktywnym politykiem. W 1870 r. rząd obrony narodowej powierzył mu stanowisko w merostwie XVI dzielnicy. Podczas wojny francusko-pruskiej zajmował się także zagadnieniami związanymi z aprowizacją ludności i uzbrojeniem gwardii narodowej. Po kapitulacji Francji przebywał w Arcachon, gdzie otrzymał informację, że został członkiem Komuny Paryskiej, wygrywając wybory z Wiktorem Hugo⁷. Po upadku Komuny ponownie startował w wyborach zostając radcą miejskim, a w 1876 r. posłem. Wówczas zajmował się głównie zagadnieniami sanitarnymi i rozwojem przemysłu. W 1883 r. podał się do dymisji z powodu śmierci brata. Do polityki powrócił w 1889 r., wygrywając kolejne wybory. Jako polityk, poseł i mer zasłużył się dla rozwoju kultury i poprawy materialnej sytuacji ubogich mieszkańców zarządzanej przez niego dzielnicy Paryża. Zmarł 5 stycznia 1914 r. w Cannes, gdzie na starość spędzał zimowe miesiące. Zapisem testamentu przekazał znaczne kwoty pieniędzy Narodowemu Muzeum Historii Naturalnej w Paryżu, Laboratorium entomologii oraz Francuskiemu Towarzystwu Entomologicznemu (Société entomologique de France)⁸.

Autorzy postanowili odnaleźć materialne ślady współpracy Marmottana z polskimi zoologami. Z powodu strat, które poniosły w Polsce zarówno archiwa, jak i zbiory przyrodnicze w XX w., uzyskane rezultaty mogą być jedynie bardzo fragmentaryczne. Nie udało odnaleźć się korespondencji Marmottana z Taczanowskim, choć ze źródeł pośrednich wiemy, że obaj uczeni ze sobą korespondowali⁹. Jedynym epistolograficznym śladem współpracy, który udało się odnaleźć, są dwa niedatowane listy Marmottana do Konstantego Branickiego, przechowywane w zbiorach Archiwum Nauki PAN i PAU w Krakowie (sygn. KIII-141).

Nie wiemy, czy wśród strat wynikających z rosyjskiej ewakuacji (1915 r.), pożaru Państwowego Muzeum Zoologicznego (1935 r.), niemieckiego rabunku (1939 r.), podpalenia gmachu Państwowego Muzeum Zoologicznego na Wilczej (1944 r.) znajdowały się okazy przysłane do Warszawy przez Marmottana. Przesyłał on Władysławowi Taczanowskiemu nie tylko ptaki, lecz także owady. Kolekcja entomologiczna PMZ została spalona przez Niemców w 1944 r. i zapewne wtedy spłonęły także liczne owady przysłane z Paryża.

Baza danych ptaków Muzeum i Instytutu Zoologii PAN zawiera czternaście okazów dwunastu gatunków przysłanych przez Marmottana. Siedem z nich pochodzi z Chin: *Terpsiphone incii*, *Nucifraga caryocatactes*, *Falco streichi*, *Lanius phoenicurus*, *Monticola solitarius*, *Anthus richardi* oraz *Perdix barbata*. Prawdopodobnie pochodzą one ze zbiorów zaprzyjaźnionego z Marmottanem francuskiego przyrodnika i misjonarza Armanda Davida. Gatunek *Psalidoprocne petiti* pochodzi z Afryki Zachodniej, a *Calamodyta melanopogen*, *Geochelidon nilotica*, *Thalassidroma pelagica* (3 okazy) oraz *Haematopus ostralegus* – z Francji.

Co wiemy na temat eksponatów wysyłanych Marmottanowi przez Władysława Taczanowskiego? W kilku zachowanych listach adresowanych do Antoniego Wagi i Konstantego Branickiego pojawiają się informacje o wysłanych lub proponowanych Marmottanowi

5 Muséum national d'Histoire naturelle, *Oiseaux*, mnhn.fr/fr/oiseaux [dostęp 21.09.2022].

6 F. Jiguet, *En direct de la CAF: Première mention pour la France de la Macreuse à ailes blanches sibérienne*, „Ornithos” t. 14, 2007, nr 1, s. 38–42.

7 A. Bauche, op. cit., s. 126.

8 *Nécrologie*, „Bulletin de la Société entomologique de France” 1914, s. 47.

9 K. Kowalska, A. Mroczkowska, B. Zielińska, op. cit., s. 91.

gatunkach: orzeł przedni, czarny dzięcioł i myszołów włochaty¹⁰ oraz *Strix acadica* i *Strix nisoria*¹¹. Pojawia się także prośba od Taczanowskiego do Branickiego o upolowanie dropi dla potrzeb kolekcji Marmottana¹².

W 1912 r. został wydany katalog ornitologicznej kolekcji Marmottana¹³. Wraz z informatyzowanym katalogiem okazów Muséum national d'Histoire naturelle stanowił on podstawę poszukiwań prowadzonych przez autorów. Katalog obejmuje około czterech tysięcy okazów. Niestety bardzo rzadko podane są informacje o ich pochodzeniu. Znana jest natomiast ich lokalizacja geograficzna. Jako pochodzące z Polski podane są dorosły osobnik *Aquila pennata*, młody *Hierofalco lanarius*, dorosły *Glaucidium passerinum*, dorosły samiec i samica *Dryopicus martius*, samiec *Dendrocopus leuconotus* (jedyny okaz tego gatunku w kolekcji) oraz dorosły samiec *Dendrocopus minor*¹⁴. Na liście znaleźć można także gatunki cytowane w listach Taczanowskiego.

Zebrane przez autorów informacje pokazują, że Henri Marmottan był ważnym współpracownikiem Warszawskiego Gabinetu Zoologicznego. Zniszczenia kolekcji i archiwaliów zapewne nigdy nie pozwolą na pełne zaprezentowanie zakresu jego współpracy z polskimi zoologami.

Listy do Henriego Marmottana do Konstantego Branickiego

Archiwum Nauki PAN i PAU w Krakowie, sygn. KIII-141

Szanowny Panie,

Przesyłam Panu dwanaście skór ptaków dla muzeum w Warszawie, tych, o które prosił mnie pan Taczanowski w trakcie swojej ostatniej podróży [do Paryża]. Byłbym Panu wdzięczny, gdyby zechciał je Pan przekazać razem z owadami. W ostatni czwartek udałem się na ulicę Penthièvre¹⁵, aby zobaczyć się z Panem, ale dozorczy ♀ i ♂ byli tak nieuczciwi, że wyszedłem, aby uniknąć nieprzyjemnej sytuacji.

Za kilka dni udam się na polowanie; mam nadzieję, że w ciągu piętnastu dni, podczas których przemierzę brzeg La Manche, uda mi się znaleźć kilka gatunków interesujących dla pana Taczanowskiego.

Korzystam z tego listu, aby przekazać Panu życzenia Szczęśliwego Nowego Roku. Proszę także o przekazanie życzeń profesorowi Wadze; proszę, żeby był Pan dla niego moim tłumaczem.

Oddany Panu

H. Marmottan

Dozorca powinien przekazać Panu owady Taczanowskiego, które zostawiłem u niego¹⁶.

***

10 Ibid., s. 86.

11 Ibid., s. 88.

12 Ibid., s. 97.

13 A. Ménégau, *Catalogue des oiseaux de la collection Marmottan du Muséum d'Histoire Naturelle de Paris*, Tours 1912.

14 Ibid., s. 68, 73, 82, 87, 88, 89.

15 22 rue de Penthièvre w 8 dzielnicy Paryża – jeden z apartamentów rodziny Branickich. Zatrzymywali się w nim polscy przyrodnicy oraz przechowywano w nim przesyłane z Paryża zbiory przyrodnicze. Mieszkali tam okresowo nie tylko Antoni Waga, lecz także Cyprian Norwid i Zygmunt Krasiński.

16 Taczanowski kilkakrotnie prosił Marmottana o odbiór okazów niesprzedanych i zostawionych w przedsiębiorstwie Verreaux.

Mój Drogi Hrabio,

Przesyłam Panu serię pudełek wypełnionych owadami dla Taczanowskiego. Mam nadzieję, że znajdzie Pan okazję, aby mu je przekazać.

Wyjeżdżam na kilka dni polować do Crotoy¹⁷. Liczę na dużą ilość brodzieńców i bekasów, które udają się na północ, aby tam gniazdować. Po moim powrocie, mam nadzieję, że zechce Pan, razem z profesorem Wagą, przyjść na przyrodniczy obiad do Passy. Proszę o przekazanie profesorowi Wadze wyrazów mojej przyjaźni.

Oddany Panu

Henri Marmottan

Proszę o przekazanie wyrazów szacunku Pani Hrabinie Branickiej

Bibliografia

Bauche A., *Le docteur HENRI MARMOTTAN*, „Bulletin de la Société Historique d’Auteil et de Passy” t. 83, 1914, s. 126–131.

Jiguet F., *En direct de la CAF: Première mention pour la France de la Macreuse a ailes blanches sibérienne*, „Ornithos” t. 14, 2007, nr 1, s. 38–42.

Kowalska K., Mroczkowska A., Zielińska B., *Władysław Taczanowski. Listy do Antoniego, Wagi Konstantego Branickiego i Benedykta Dybrowskiego*, Wrocław – Warszawa – Kraków 1964 (*Memorabilia Zoologica*, t. 12).

Ménégaux A., *Catalogue des oiseaux de la collection Marmottan du Muséum d’Histoire Naturelle de Paris*, Tours 1912.

Muséum national d’Histoire naturelle, *Oiseaux*, <https://www.mnhn.fr/fr/oiseaux> [dostęp 21.09.2022].

Nécrologie, „Bulletin de la Société entomologique de France” 1914, s. 47.

dr hab. **Piotr Daszkiewicz**, prof. PAN, przyrodnik i historyk nauki, doktor nauk biologicznych, doktor habilitowany nauk humanistycznych, profesor w Instytucie Historii Nauki PAN w Warszawie i pracownik Office français de la biodiversité, wieloletni pracownik Narodowego Muzeum Historii Naturalnej w Paryżu, współpracownik paryskiej „Kultury” i Instytutu Literackiego w Maisons-Laffitte; interesuje się historią nauk przyrodniczych, historią poznawania Puszczy Białowieskiej i badań nad żubrem, historią kolekcji i muzeografii przyrodniczej oraz historią polsko-francuskiej współpracy naukowej.
e-mail: piotrdas@yahoo.fr

dr **Dominika Mierzwa-Szymkowiak**, przyrodnik i muzealnik, pracownik Muzeum i Instytutu Zoologii PAN w Warszawie, specjalizuje się w malakologii. Od 2016 r. pełni w Instytucie funkcję sekretarza redakcji czasopisma „Memorabilia Zoologica”. W 2022 r. otrzymała dyplom Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego w uzna-

17 Zatoka Sommy w Pikardii.

niu zasług w zakresie restytucji okazów zoologicznych i książek z przedwojennej kolekcji Państwowego Muzeum Zoologicznego w Warszawie, utraconych podczas II wojny światowej. Interesuje się historią nauk przyrodniczych, historią badań naukowych w Ameryce Łacińskiej oraz historią muzealnictwa i kolekcjonerstwa.
e-mail: dmierzwa@miiz.waw.pl

Data zgłoszenia artykułu: 15 listopada 2021

Data przyjęcia do druku: 13 września 2022